

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Slovenska ozemlje na vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja, Sekcije 201-205, 212-215; (vzorčni zvezek), Ljubljana, 1994, ZRC SAZU in Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1994

Pred nami je vzorčni zvezek, ki napoveduje obsežno izdajo najstarejšega nam znanega narisa in opisa celotnega slovenskega ozemlja.

Ideja o izdaji te najstarejše specialke za naše ozemlje je zorela kar nekaj časa, vodenje o njej pa je kljub naši tovrstni skromni strokovni publicistiki staro skoraj sto let. Prav na začetku tega stoletja je prof. Fran Orožen, avtor prenekaterih zemljepisnih učbenikov, v svojem daljšem sestavku (Nekoliko o zemljevidih slovenskih pokrajin v prejšnjem in sedanjem času, Zbornik znanstvenih in poučnih spisov III, str. 23-51, Ljubljana 1901) opozoril na "vojaško načrtanje". Omenil ga je tudi kartograf Branko Korošec v svojem pionirskem delu (Naš prostor v času in prostoru, Ljubljana 1978). V drugi polovici osemdesetih let pa se pojavita dva članka, v katerih avtorja ne le opozarjata, ampak karte in z njimi popise že uporabljata pri opisovanju Ljubljane (Ema Umek, Ljubljana z okolice v luči Jožefinskih deželnih merjenj, Arhivi VIII/1-2, 1985, str. 91-94/ oziroma domžalskega območja /Ignacij Voje, Domžalsko območje v gradivni o prostorskih predstavah 18. st., Kronika 1991, št. 3, str. 45-50/.

Za objavo zemljevidov je širšo strokovno javnost navdušila nekdanja direktorica Ema Umek / arhiv je vodila v letih 1984-1988/, ki se je že leta 1986 v ta namen obrnila na tedanji Republiški komite za kulturo. Konkretnije jo je podprl I. 1989 Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, ko je finančno prijavljen raziskovalni projekt pod njenim vodstvom (E. Umek, Poročilo o projektu izdaje kart jožefinskih deželnih merjenj, Arhivi XII, 1-2, Ljubljana 1989, str. 67-68). Organizirala je skupino petih arhivistov, od katerih naj bi vsak strokovno obdelal transliteriral, prevedel, lokaliziral opise posameznih pokrajin, vrsta strokovnjakov pa bi opravila analizo tega vira s stališča posameznih znanstvenih disciplin. Delo se je kasneje upočasnilo, a vendarle ne zamrlo. Danes je organizirano kot raziskovalni projekt, ki ga financira Ministrstvo za znanost in tehnologijo, vodi ga dr. Vincenc Rajšp v sodelovanju z nekdanjo skupino arhivistov.

Publikacija je sestavljena iz krajšega uvodnega oz. predstavitevnege dela, iz osrednjega, to je opisa vseh devetih sekcij, in iz indeksa. Pomembno dopolnilo so še fotografije devetih barvnih zemljevidov opisanih

sekcij, dveh rokopisnih strani sekcij 212 in 215 ter pregledne karte sekcij Notranje Avstrije, vse v velikosti formata A3.

Gradivo, ki ga citirajo kot "Josephinische Landesaufnahme", je danes hranjeno v dunajskem vojnem arhivu /Kriegsarchiv/ pod signaturo B IXa54. V naši strokovni literaturi je prevedeno kot jožefinsko vojaško načrtanje /Fr. Orožen/, Jožefinska deželna merjenja /I. Voje, E. Umek, B. Korošec/, veljalo pa bi premotriti izpeljave Jakoba Müllerja /Ocena publikacije v Književnih listih, Delo, št. 36, 250 /27. 11. 1994, str. 15/, ki sklicujoč se na večjezični slovar geodezije in prevajalko Doris Debenjak predlaga, da ta vir imenujemo Jožefinska vojaška izmera in ga pišemo z malo začetnico.

Poleg Dörflingerja /Johannes D., Die österreichische Kartographie im 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts..., Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1984/ navajajo naši pisci vsaj še Paldusa /P. Josef, Die militärische Aufnahmen im Bereiche der habsburgischen Länder aus der Zeit Kaiser Joseph II., Wien 1919/, redaktor vzorčnega zvezka Vincenc Rajšp ga izrecno omeni, ko v uvodnem delu predstavi in poudari pomen teh kart za naše ozemlje.

Karte in opisi so nastali zaradi poraza v sedemletni vojni proti Prusiji /1756-1763/, ko so Avstriji zaradi pomanjkljive kartografske predstave ozemlja zgubili Šlezijo.

Do tistega časa niso načrtno gojili kartografije, potem pa je Marija Terezija na pobudo feldmaršala Lacyja ukazala izdelavo zemljevida s popisi za skoraj celotno habsburško deželo od Nizozemske do Železnih Vrat na Donavi.

Pod vodstvom generalnega štaba so po smrti Marije Terezije leta 1765 pod budnim očesom Jožefa II. vojaški inženirji v 24 letih /1763-1787/ sistematično posneli celotno ozemlje, slovensko v letih 1784-1787. Zemljevid z opisi je veljal za strogo vojaško skrivnost več kot 70 let, vse do leta 1864. Za ilustracijo navedimo sestavek omenjenega avtorja Fr. Orožna, kjer navaja, da štajerski deželni glavar ni dobil na vpogled gornjeavstrijskega zemljevida, ker ga pač ne dajo vsakomur.

Bil je ročno izrisan in koloriran, v dvojnikih, po sekcijah, od katerih je bila vsaka na svojem listu velikosti 64cm x 42cm, v merilu 1:28.800, popisana na poli papirja. Slovensko ozemlje je obdelano v okviru Notranje Avstrije in obsega več kot polovico od 250 sekcij in sedem zvezkov opisa.

Vzorčna publikacija nam predstavi večji del Dolenjske in Notranjske, to je ozemlje od Dolenjega Logateca do Mokronoga in Radeč v smeri Z-V in še južno od Ljubljane in Save do Cerkljiškega jezera, Velikih Lašč in Žužemberka v smeri S-J. Barvni zemljevidi, ki so približno za tretjino manjši od originalnih in morda zato težje berljivi, kažejo vso mojstrstvo nekdanjih kartografov: natančno so izrisane ceste, poti, reke, potoki, studenci, močvirja, ribniki, mlake, zidani in leseni mostovi, vzpetine in hribi, gorska pobočja in doline, travniki, pašniki, vinogradi in gozdovi.

Jasno so izrisani tlorisi naselij, pomembnejše stavbe, zlasti cerkve, gradovi, pristave, trdnjave, obzidja in kapelice so narisane v delno poševni perspektivi.

V tej publikaciji vizualna plat zemljevida ni posebej predstavljena, kazalo pa bi jo obdelati v naslednjem zvezku, še zlasti vidno izpostaviti legendo znakov, ki se pojavljajo na karti. Karte niso izdelane na osnovi enotne triangulacijske mreže, vendar precej realno predstavljajo ozemlje.

Glavnina te publikacije so popisi kart. Vsebinjejo imena krajev, njihovo medsebojno oddaljenost, izraženo v urah hoda, omenjene so vse pomembne zgradbe, opisane vse vode, ceste, pešpoti, vsi okoliški hribi, njihova poraščenost z gozdovi in grmičevjem. Narejeni so bili za vojaške potrebe, zato je v njih poudarjena zlasti prehodnost terena, njegova obvladljivost in možnosti vojaške nastanitve. Bilo je kar nekaj popisovalcev slovenskega ozemlja, predstavljene sekcije so poleg še neugotovljenega popisovalca popisovali podporočnik Szorch in nadporočnik Megyes. Popisi so rubrični, a slogovno in količinsko precej različni. Slovenski prevod je tiskan vzporedno nemškemu in ju lahko primerjamo. Spremenjen je v tekoči zapis, naslovi rubrik, ki se pri posameznih zapisovalcih nekoliko razlikujejo, so na začetku vsake sekcije, v tekstu pa skrajšani in poenoteni. Ko razbiramo karte, opazimo, da so na njih imena krajev zapisana drugače, pa tudi cerkva, kapelic in gradov je več, kot jih je v popisu. Zato je njihova podrobna obdelava v končnem tisku nujna.

Večino toponimov je prevajalka Majda Ficko lokalizirala, tiste, ki jih ji ni uspelo najti, je označila z vprašajem.

Indeks je pomemben del te publikacije. Po abecednem redu so razvrščeni vsi kraji, vode, hribi, gozdovi, doline, cerkve in gradovi iz izvornika /ti so tiskani krepke/ in prevoda, tako da so upoštewane vse variante zapisa. Slovenska imena so "razložena" z nemškim in obratno. Vsakemu imenu je pripisana sekcija in stran publikacije, kjer se pojavlja, in kratica iz legende (k- za kraj, c- za cerkev...). Navedimo primer: **Treffen**, k 215-Trebnje 106, 109, 111: Trebnje, kraj, v originalu Treffen se pojavi v sekciji 215, v naši publikaciji pa na str. 106, 109 in 111. Z istim imenom je označena tudi cerkev-c, grad-g.

Ker je izvorni tekst nemški, verjetno pa tudi zaradi pričakovane odmevnosti ob izdaji tega vira v tuji strokovni javnosti, je tudi uvodni del preveden v nemški jezik, saj, kakor Feliks Bister, vodja ljubljanske izpostave Avstrijskega inštituta prijazno nagovarja bralea v uvodni besedi, naj ta publikacija "potrjuje mnogostranske učinke stoletja dolge avstrijske-slovenske skupnosti".

Pomen tega zgodovinskega vira se bo pokazal ob njegovi vsakokratni uporabi, dejstvo pa je, da je to prva takšna izdaja na Slovenskem in že to govori njej v prid.

Mojca Grabnar

Majda Smole, Vicedomski urad za Kranjsko, 13. stoletje - 1747, 4. del: Cerkvene zadeve, lit. L, Ljubljana 1994, Publikacija Arhiva Republike Slovenije, Inventarji, Serija: Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev, Zvezek 4/4, 481 str.

O pristojnostih Vicedomskega urada za Kranjsko na cerkvenem področju in o načelih popisovanja gradiva oziroma izdaje inventarja, ki ga je pripravila pokojna arhivska svetnica Majda Smole, sem spregovoril pri predstavitvah prvega zvezka v Zgodovinskem časopisu, 41 (1987), 193-194, (črke A-H) ter drugega in tretjega zvezka v internem glasilu Arhiva Republike Slovenije Obvestila, številka 1/1990, 32-33 (črka G in črke I-K, oba zvezka izšla 1989). Vsi štirje do sedaj objavljeni zvezki in še dva predvidena, so del celote in jih je zato težko ločeno obravnavati, ne da bi se človek pri tem ponavljal. Poudarim naj le, da je stvarni uvod k celotnemu delu napisala še avtorica sama in ga objavila v prvem delu te obsežne publikacije (str. V.-XII.). Ta uvod je pred uporabo gradiva Vicedomskega urada nedvomno koristno prebrati.

Četrty zvezek prinaša torej črko L in je s tega vidika še posebej dragocen in pomemben za slovensko prestolnico, saj se obe verziji krajevnege imena, slovenska Ljubljana in nemški Laibach začenjata na črko L. Razen štirih izjem, in sicer župnija Lindar v Istri - Nemci uporabljajo italijansko obliko imena Lindaro, župnija Lož - nemško Lass, župnija Sevnica - nemško Lichtenwald in cistercijska opatija Kostanjevica - nemško Landstraß, se večina gradiva v pričujočem inventarju nanaša na cerkvene ustanove v Ljubljani. Zaradi pomena in vloge, ki sta jo obe ustanovi odigrali v mestu in tudi širše v slovenski zgodovini, moramo med njimi na prvem mestu omeniti ljubljansko škofijo in njen stolni kapitelj. Ko človek nekoliko prelista knjigo in se ustavi pri posameznih geslih, se mu seveda postavi vprašanje po upravičenosti časovne opredelitve v naslovu inventarja. Gradiva iz 13. stoletja v objavljenem inventarju preprosto ni. In s tega vidika je njegov naslov seveda zavajajoč, ker raziskovalec od inventarja pričakuje preveč. Samo nekaj primerov: prvi dokument za ljubljansko škofijo, ki je bila ustanovljena leta 1461/62, torej v drugi polovici 15. stoletja, je v pričujočem inventarju šele iz leta 1578, torej iz druge polovice 16. stol., kar je z ozirom na obetaven naslov inventarja nedvomno velika zamuda. Isto velja tudi za ljubljanski stolni kapitelj. Nekoliko boljše se odreže ena najstarejših slovenskih župnij Lož. Za beneficij sv. Petra v tej župniji najdemo v inventarju prepise treh dokumentov iz leta 1428, 1429 in 1447, žal pa v inventarju ni povedano, kdaj so ti prepisi nastali (str. 66). Za župnijo sv. Petra zunaj mesta (v inventarju je pomotoma rečeno sv. Peter v Ljubljani), ki prav tako sodi med najstarejše slovenske župnije, pa najdemo prvi dokument šele iz leta 1595.

Gradivo vicedomskega urada za Kranjsko, na katerega opozarja Majda Smole v 4. zvezku svojega inventarja, nam nudi nedvomno zelo dragocen vpogled v duhovno strukturo Ljubljane od druge polo-